

щоденне життя, на закони органічного розвитку, природний порядок речей, та тим самим на закони розвинення людської істоти й умов людського співжиття, при чому основоположним камінням цього розвинення у осілого є самодіяльність, обіймаюча ініціативу і відповідальність, котрі определяють те, що можна, та співпраця, обіймаюча права та обов'язки, які определяють те, що мусиш — самодіяльність і співпраця кровно-територіально-трудова, єрархічних та авторитетних сполучень від нижчих їх ступнів до вищих.

Словом, осілий світогляд змушує звертати головну увагу на якість способів ділання, на релятивну до життя і розвитку людини цінність осягнень, *на те як, а не тільки що*, і скеровувати своє зусилля на послідовний розвиток речей, не порушувати *їх природи* і все оглядатись на відчуваємі і досвідом пізнаваємі *існуючі та діючі в природі закони органічного розвитку — закони землі — закони Божі*.

Потреба пристосовувати до цих відчуваємих вищих законів людську дію спонукує осілого змагати до їх пізнання — розуміння життєвої правди, що в них криється і стає все більше джерелом, з якого він черпає свою *етику і правосвідомість*, виявом яких стає *природне право і впливаючі з нього й етичні й юридичні норми*. Це природне право регулює своїми нормами взаємовідносини поміж самодіяльністю (ініціативою і відповідальністю, що определяють те, що можна) і співпрацею (определяемою правами та обов'язками, себто тим, що мусиш) і в цей спосіб тільки устійнює органічні процеси диференціяції й інтеграції та взаємовідносини між індивідуальністю і колективом, але це само стає ґрунтом, на якому в *людській дії* розвивається солідарність і приємливість, духова традиція і логіка позитивного розвитку, завершенням яких стають *ідей-образи*, що определяють спосіб думання — ідеологію — і символізують можливе, потрібне і кінечне.

З огляду на таке розвинення способу думання осілого під домінуючими впливами етики і правосвідомости поправно схарактеризувати його ідеологію можна як ідеоправя.

У різних осілих ідеоправя матиме завждя риси універсалистичної спільности і буде відрізнятися одно від другого лише згідно з рівнем свідомости, культури, цивілізації та етнічних відмінностей самих осілих.

У кочового, що уявляє собі світ як простір, а життя, або як еманципацію своїх „хочу“ і „не хочу“ від всяких стримуючих початків, або як оружну боротьбу людей поміж собою за здобуття і поділ цінностей, сама логіка світогляду спонукує кочового шукати таких ідей та ідейок, які оправдували б *шищення* всього того, що могло б стати на перешкоді негалиному і найлекшому осягненню різних досконалих, якими він уявляє свої цілі та виправдували б нехтування людиною, впливом метод і засобів осягнення та самих осягнень на щоденне життя,

на закони органічного розвинення природних явищ і природного порядку речей і тим самим на умови розвитку людської істоти й умови людського співжиття, ідеалом яких стає або вільна еманципація, або примусова інтеграція. Тут вже ідеологія — спосіб думання — стає в пряму залежність від різних „хочу“ і „не хочу“, обертаючись так в ідеологію, скеровану на творення ідей-гасел і ідей-теорій, які з огляду на потребу кочового звільнити свою дію від всякої залежності від вищих законів та з огляду на відсутність потреби пізнати заховану в них життєву правду — етику і правосвідомість — стають джерелом позбавлених всякої сталої етики юридичних норм, що мають на меті не регулювання — розвиток існуючих органічних взаємовідносин, а регулювання — творення нових взаємовідносин і устійнення відповідної їм правосвідомості традиції і льогіки позитивного розвитку.

Згідно з двома кочовими природами ці норми скеровується або на звільнення людини від всякої відповідальності й обов'язків, залишаючи людині по змозі нічим необмежену ініціативу і нічим необмежені права (у індивідуалістично кочових), або на накинення обов'язків і відповідальності на інших, залишаючи необмежену ініціативу і необмежене право за даною людиною чи групою людей (абсолютистичний тип).

Як бачимо, тут ідеологія залежить від виявлення різних „хочу“ і „не хочу“, а тому кожна з них може бути поправно термінологічно схарактеризована як ідеотворчість.

Ці ідеотворчості згідно з двома природами кочових, що живуть або тільки індивідуалізмом, або тільки колективізмом, будуть підрозділятися на ідеотворчості множинні, себто такі, які допускають рівнолежне існування безлічи юридичних норм, правосвідомості духових традицій і льогік позитивного розвитку, що відповідають різним ідеям-поняттям та ідеотворчості унітарній, себто допускаючі принципово для всіх одні лише свої юридичні норми і свою правосвідомість, відповідаючи їм духову традицію і льогіку позитивного розвитку, а фактично настільки, наскільки даному колективізові вистарчає брутальної сили накинута обов'язки і відповідальності іншим, залишаючи собі ініціативу і право.

Отже осілий світогляд оперділюють ознаки ідеоправя, а кочовий ознаки ідеотворчості — множинної, або унітарної.

Порівнаємо тепер вище наведене з накресленою раніш схемою, аби вияснити різне оформлення світоглядів в правопорядок-систему, *устрій*.

В нашій схемі зазначено, що активізуючим людину початком являється прагнення людини до ліпшого, а керуючим — світогляд, який діє в двох напрямках — в напрямку способу роблення, в якому скристалізується природне право і правосвідомість, і в напрямку способу думання, в якому скристалізується поняття, ідеї, що оперділюють ідеологію.

Далі на схемі зазначено, що правосвідомість з одного боку й ідеологія з другого ніби зливаються, оперділюючи правопорядок, системи, устрій.

Ця схема має на увазі зафіксувати графічно функції світогляду, залишаючи на боці характер світогляду і типи ¹⁾).

Переходячи до певних виразних типів і приймаючи на увагу висловлене в цьому розділі, схема дає змогу зрозуміти, що у осілого, який переважно живе моментом ірраціональним — етикою, правосвідомістю, і природним правом, на підставі яких розвивається його ідеологія, увага звернена на розвиток змісту і його виявлення, яке й одержує свій зовнішній вираз в правопорядку. У кочових, що живуть переважно моментами раціональним або волевим, увага звернена на створення системи, відповідаючої тим, або іншим ідеотворчим нормам, при чому у індивідуалістично кочового існує змагання, аби система допускала функціонування різних норм і правосвідомостей, а у абсолютистично кочового, аби система не допускала ніяких інших норм і правосвідомостей крім відповідаючих даній унітарній ідеотворчості. Звідси виступає різниця поміж правопорядком і системою. Перша й єсть зовнішнім виразом змісту, що розвивається, так би мовити, з долом (етики, правосвідомість), а друга накиненим з гори *засобом* вільного або примусового упорядкування змісту.

Розуміється, ані правопорядок без системи, ані система без правопорядку як *устрій* немислима. Але коли правопорядок стає *виразом* змісту, то система обертається в служачий йому оберігаючий і розвиваючий його в устрій принцип. Коли ж система стає самовартним, упорядковувачим зміст принципом, то вона стає *засобом* роздроблювання або інтеграції, *переломляючи* в межах устрою органічні процеси, що відбуваються в змісті.

Далі можна устійнити, що для осілого побуту мислимий тільки один і єдиний тип правопорядку, відповідаючий природному праву і тому домінуючий над системою та такий, що відрізняється один від другого лише в зовнішньому вигляді устрою (наприклад родинний, або становий устрій), згідно з рівнем свідомості, культури, цивілізації, етнічних ознак і нарешті здібності до внутрішнього і зовнішнього виявлення змісту в формі.

У кочових можлива безліч систем, відповідаючих найрізнішим юридичним нормам і ідеотворчостям, домінуючих над правопорядком та надаючих устроєві ідеотворчемножний, або унітарний вигляд. Це дає можливість твердити, що *правапорядок* — система єсть ознакою ідеоправного устрою, а *система* — *правапорядок* єсть ознакою ідеотворчих множних і унітарних устроїв.

Тепер ми вже підійшли до моменту, коли ми маємо досить

¹⁾ Див. „Дзвони“, ч. 7/8, (16—17) 1932, ст. 567. З моєї вини трапилася в схемі помилка. З правого боку схеми (нижче слова ідеологія) замість слова *правапорядок* треба поставити *система*. Замість *момент* *організаційний* треба поставити *волевий*; під *правапорядок* — *система-устрій*.

підстав, аби розглянути під кутом ідеоправя й ідеотворчости історичне минуле і сучасне та встановити ту ролю, яку вони відіграли і грають.

Але до цього хочу дещо відмітити.

Я вже зазначив, що оперую так би мовити чистими типами, які існують в дуже обмеженій скількості. Далі буду прикладати цю методу в відношенню до проявів ідеоправя та ідеотворчости в сучасних типах і явищах доти, поки не перейду до аналізу історичного минулого і сучасности. Тоді вже можна буде в кожному історичному і сучасному явищі і типі знаходити риси одного і другого і так опрeдeлювати типи і явища після до мінуючих в них рис.

По друге мушу вже тут відповісти на питання, яке певно вже деякий час хоче мені задати читач. Чую питання: „все це дуже цікаве, але нащо і пощо тратити стільки часу, місця і слів, коли в наші часи, за винятком кількох десь в диких пустинях кочуючих диких орд, весь світ став осілим і непомірно далеко відійшов в умовах сучасної цивілізації від тих часів, де землеробство не було тягарем обездолених, а мандрювання було актуальною проблемою“?

В основі диференціяції людей і світоглядів на відмінні типи лежить, як ми вже зазначили, різне зіткнення людського прагнення до ліпшого з космосом, — глибоке внутрішнє і поверховне зовнішнє. Отже рішаючим чинником, опрeдeлюючим тип і світогляд єсть форма зіткнення. Тому мусимо припустити, що і не в примітивних умовах (в останніх тип яскраво виявляється зовнішніми умовами свого життя) буде також завжди два основні типи з тої причини, що, по перше, інших форм зіткнення, як глибоке внутрішнє і поверховне зовнішнє помислити собі не можна, а по друге тому, що зіткнення прагнення до ліпшого як імпульс духовий впливає і на духове обличчя людини.

В інших умовах наслідки різного зіткнення можуть і мусять не тільки проявлятись менш яскраво і приймати більше заховані форми, але і ставати мішаними під впливом достаточних чинників, розвиваючих, або скалічуючих природу людської істоти і природного порядку річей. Все ж таки в ґрунті речей в поступованнях і в області моралі, етики та права будуть завжди відбиватись риси осілого або кочового способу роблення і способу думання. Лише прийдеться тут опрeдeлювати тип і світогляд не після сукупностей, а після домінуючих рис. Наприклад прийдеться встановлювати, чи не мають людські немандруючі сполучення, не мечем, а капіталом погноблючі людство, або механізацією виснажуючі і людей, і землю, тих самих кочових рис, як колишні мандруючі орди... Але це відноситься більш до історичної аналізи, яка ще буде далі. Тут лише зазначу деякі історичні явища, які відбувалися рівнолежно з осіданням людства.

Згідно з все більш зростаючою, під впливом різних причин і на різних місцях, тенденцією людства до осідку, а також різ-

них потреб осілих, почався скількісний і якісний зріст міст і міської цивілізації. З початку замки, фортеці, висунені проти кочових загонів і орд, або адміністративні центри, регулюючі гучність кольонізуючого населення, або нарешті економічні центри — все це змушує кочових або осідати, або уходити й обмежувати свої кочевя.

Виконуючи своє завдання, замки, фортеці, адміністративні й економічні центри стають містами, які притягають в свої мури всі відірвані і відриваємі привабливістю мійського життя елементи і в своїх мурах починають витворювати нові такі ж елементи. Так починають скупчуватись на камінню міст і ніби з каміння міста виростати побутово осілі, але духом і ідеалами нові кочові, живучі з обороту грошей і проценту та розуміючі цілі людського життя, або як особисту еманципацію, або оружну боротьбу, передумовою яких стає скупчення в своїх руках ініціативи і права і негачія, або перекладення на других відповідальности й обовязків. Так помалу перемагаючи осілу етику, правосвідомість і право, які діються теж і в місті, витворюється міські ідеотворчості і починають боротьбу міста з селом, в якому заховується ідеоправя. Правда, останнє все більш тратить активність під впливом міських ідеотворчостей, які обмежують його розвиток і зводять функції села до постачання споживаємих цінностей та матеріальної і фізичної сили, воно все відстоює себе пасивним опором, черпаючим силу у несвідомій органічній привязаності сили до ідеоправного ладу¹⁾.

Хоч формально місто і перемогло, але все ж таки воно ані само остаточно не скочевичилося, ані не змогло остаточно скочевичити села.

Відпорність села, що жиє близько до примітивних умов осілого, з самої сути речей зрозуміла — ідеотворчості можуть отруювати його, припиняти його розвиток, але не в силі змінити основного — природного і глибокого зіткнення з космосом²⁾

На камінню міст річ інша. Але і тут багато препон до остаточного окочевичення. По перше, в містах скупчилися і такі матеріально сильні елементи, які не втратили звязку з землею і так залишилися представниками ідеоправя. Пасивний опір села і його матеріальна сила дають відчувати себе і в місті. Крім того самі умови осілого життя впливають і в місті на побут, спосіб думання і психіку людини. Перш за все це відчувається в родинному життю, бо самі умови сталого життя вимагають від родини послідовности і приємливости, які вяжуть ініціативу з відповідальністю, права з обовязками та вимагають етичного виховання, а не тільки теоре-

¹⁾ Приклад остаточного окочевичення міста і в значній мірі села маємо в ССРСР. Руїна, що там настала, показує, що таке окочевичення коштує.

²⁾ Тут і примінення брутальної сили може привести лише до руїни, як це ми бачимо в ССРСР.

тичного навчання. Далі існують цілі царини людської діяльності, що потребують ступневого досконалення. Такими перш за все єсть наука і штука, поки вони залишаються школою — дійсною наукою і штукою, а не стають сурогатом — видимістю і патентом.

Таких причин можна б навести багато. Але на одній треба ще уважно зупинитись.

Стримуючим кочові інстинкти ставало завжди все, що розвиває в людині сталу етику — словом стале етичне виховання. Не буду тут торкатись того величезного значіння, яке мала в цьому відношенню Наука Христа і релігійна дисципліна Церкви. Лише хочу відмітити одну рису, на яку не звертають досить уваги і яка в самому життї приготавляє ґрунт для християнського етичного виховання. Це є певна рівнолежність між ідеалами, якими керується осілий побут і самою суттю й істинами Науки Христа. Це зрозуміло. Закони природи, закони землі, Закони Божі, які відчуває і з якими мусить щоденно в своїм життї рахуватись осілий, почасти є ті ж самі, які в слові виявив Христос. Хіба потреба послідовного досконалення у осілого і його розуміння досконалого як прерогативи Бога не відповідає в площині його світських інтересів тому, чого вчив Христос? — а саме: що перед людиною лежить довгий і тернистий шлях самодосконалення, що досконалим єсть тільки Бог один, який судить? Чи не цею рівнолежністю життя осілого і відсутністю такої рівнолежності у кочового пояснюється, що осілі завше лекше розуміли і лекше приймали Науку Христа ніж кочові? Чи не тому саме найбільш кочовий духом нарід ізраїльський, споконвічно чекаючий на Месію, що поведе його до досконалого — до перемоги над всім Світом, — в злобі й одчаю розпняв Христа, який прийшов до малих і вчив простому, а не лекшому, що починати треба з себе, а не з других? Чи з цим останнім нема рівнолежності в життї осілого? Чи не органічно заховується зараз релігійність на селі і чи не женуть її механічно з міста?

Ця рівнолежність існує і в міському життї і дає ґрунт, на якому можна сіяти постійне етичне виховання.

Збираю. З природи річей в місті, там де не можна обійтись без сталої етики, послідовности, приемливости, сполучення ініціативи з відповідальністю і права з обовязками, там зберігається більше, або менше гальмо на кочові інстинкти, культивовані на камінню міста.

За те там, де можна обійтись без них, або принаймні нехтувати ними — там кочові інстинкти беруть верх і мають вільну руку. Такими царинами стали перш за все царини політична, соціальна й економічна, наскільки вони допускають еманципацію від стримуючих начал, роздроблення суспільства, панування брутальної сили і насильство одних над другими, наскільки вони звязані з грошем, процентом, розподіленням цінностей, неґацією відповідальности та обовязків — словом там, де ідео-

творчі норми, механіка і система можуть панувати над органічними явищами і процесами. Інакше кажучи, духовий кочовизм і кочові інстинкти мають широке поле діяльності якраз в тих царинах, які в наші часи мають першорядне значіння і відіграють першорядну роль¹⁾

Тепер ще одне на закінчення цього розділу.

Само собою зрозуміле, що для переходу одного типу до другого й одного світогляду до другого нема, так би мовити, перешкод, в самій людині. В примітивних умовах це залежить виключно від форм зіткнення людського прагнення до ліпшого з космосом. В більш розвинених умовах життя починають відігравати значну роль не виключно форма зіткнення, але і відповідаючі їм принципи. Так само як зі зміною форм зіткнення, себто окочовичення осілого, або осіданню кочового, людина буде набувати все більш ознак, відповідаючих новим формам зіткнення, так само згідно з перемогою в дану епоху осілих, або кочових принципів буде окочовичуватись, або осідати людина, все залишаючись в площині зіткнення свого прагнення до ліпшого з космосом.

З цього слідує, що перехід від одного типу до другого та одного світогляду до другого, або домінування даного типу і світогляду в дану епоху і нарешті домінування в самій людині тих, або інших ознак не залежить від винищення одним типом другого. Цей перехід залежить від чого іншого, а саме: його приносить зі собою інше співвідношення, інше розвинення та інше функціонування основних прикмет людської істоти, а це залежить від різних причин, але головне від атрофії, або перерозвитку одних прикмет коштом других.

Основними ж прикметами людської істоти є *дух, розум і воля*. Отже кожному з наведених раніш типів відповідає різне розвинення, різне функціонування і різне відношення цих прикмет. Це розвинення, функціонування і співвідношення прикмет залежить у одних — у осілих — від індивідуального і колективного *виховання* на підставі відчуваємих і пізнаємих природних законів, звертаючих увагу людини на те, *що і як* вона робить, у других — у кочових — на підставі індивідуалістичного або колективістичного *навчання* в площині найскоршого (механічного) осягнення людиною поставлених різними „хочу“ і „не хочу“ перед розумом і волею цілей, виправдуючих способом думання спосіб роблення.

Тому оперуючи чистими типами я не мав на увазі ані наділяти одних абсолютним добром, а других абсолютним злом, ані не мав наміру доказувати, що світ ущасливиться, коли добрі до шенту знищать злих. Не думав теж проводити думку, що одне єсть все, а друге ніщо, як це залюбки дехто робить, наприклад твердженням, що рух єсть все, або спеціальність єсть

¹⁾ Останнє, думаю, виправдує те, що я присвятив стільки місця основним типам і світоглядам.

